

Csíkkarcfalvi régiségek

1.

A XVIII. század végén *Némethy József* főesperes-kanonok¹ újjáépíttette Felcsík egykori Nagyboldogasszonyfalva egyházközségének — ma Csíkkarcfalvának — ősi egyházát. Az egyház megújításakor a falból, meg az épület mellől több régiség került napvilágra. Ezek — a hajdankor maradványainak ősidőktől megszokott sajnálatos végzete szerint, magától értetődően — szerteszét szóródtak. Később azután, amikor *Aranka György* az Erdélyi Tudós Társaság és multunk emlékeinek érdekében munkára serkentett mindenkit, Nagyboldogasszonyfalva lelkésze is beszámolt neki az egyház újjáépítésekor találtokról.

Némethy levele² így hangzik:

Méltóságos Úr! Nekem igen Kedves Uram Barátom!

Rég az ideje, hogy a' Tudós Társasághoz semmit nem irtam, de nem a' resztség, vagy puhaság okozta, mert szüntelen abban foglalatoskodom, hol találhatnék olj régiséget meljel a' tudos tarsosagot gyönyörködtethetnem: Mivel pedig sohunnan nem vehetek, nem találhatok; ugy itelem: Jó volna a' Tudos Társaságnak tudtára adnom, a' mint már leirtam volt a' Csiki Nagy B. Árszonyi Templom építtetett volt Krisztus születése után 888. esztendőben, ezen Templom régi és igen kitsin lévén, én ell rontattam 1796-ban (a' sanctuariumat meg hogylván a' régiségnek meg tartásáért) meg nagyítottam, ugy hogy a' mely annak előtte 15 öl volt, most 18 öles; midőn ezen Templomnak kőfalait rontatnám, találtatott az eszak felől való részének a' fala között, belé rakatott egy ember fen álva, kinek minden tsontjai egy más után, a' maga heljein heljben voltak, a' kezi között egy pár Patkó, meljeknek edgyiket néha Püspök Groff Batyáni Ignázt Urnak vittem, a másikat a' Pallér magának tartotta, a' Patkó anyival különbözött a mostani hazánk Patkojától, hogy a' hol, a' szegek voltak úgy be volt vágva körül, hogy a' szegeknek a' feje belé holt a patkó vágásába. Az Agy Koponyaja alja nagy volt, hogy a' homloka egy araszt vettett, a' szár kóntza pedig hoszabb egy singnél. Egy köre pedig ez vólt irva, Johannes Minister. Azt itültük vagy valami gonosz tévő vólt és eleve nem oda rakatott. Vagy valami híres mester ember, és meghalálózván, az akori Pogányo^{ma} modgya szerent fen álva bé rakatott a kőfalba.

¹ Rövid, hézagos életrajzát l. *Szádeczky Lajos: A Csiki Székely Krónika*. Budapest, 1905. 82. l.-on levő jegyzetben.

² Eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának Mike Sándor-féle gyűjteményében (Különböző tudósok levelei a XVIII. és XIX. századból. X. köt. 2. cs.).

Találtattak a' Templomon kívül valami réz csészek, meljek meg voltak romolva, és egy réz üstnek kettős egyben fatsart fülei, egy három fertaly sing hoszuságu rez kés zölden meg lakérozott, meljnek a markolatja végén egy kús hajó forma üresség volt és azon egy juk. Az csészéket, el vitte néhai Mgos Székely Dávid Cancellarius Ur, a' kest Betzmann kapitány Ur valami Generalisnak adta. A vélekedés a' volt rollok, mint hogy Pogányok voltak abban az üdőben, a' csészek füstölő eszközök voltak, a' réz üstökbe az áldozatra való állatoknak vére vétetett, és a fen megirt késsel ölettetett meg az áldozatra való állat. En midőn ezen vélekedésemet, mind az ember-ről, a' fen irtról, mind az talált edenyekről Nehai fen irt Grof Püspök uramnak mondtam, heljben hatta.

Találtatott egy kús Bálvány, Ló forma, eszett ell vitte Mgos Báro Vétsei Zsigmond Úr, A materiáját nem tudtuk meg itélni mi (?) volt, de nem alaton materia lehetett, a' mint a' mesterséges munkának rajzolása mutatta. A Múlt esztendőben el küldöttem vala a' Tatár khan levelit is in originale, és a Törö(k) Császár articulussit midőn békességett köttött a' magyarokkal. Nem tudom vették-e vagy nem, mivel az ólta semmi tudosítást a Tudos Tár(sa)ságtói nem vettem, a ki vuyok

A Mgos Urnak

alázatos szolgája Barátja

Némethy

Fő Esperest és kanonok.

Csik Nagy B. Asszony. 1802. 19. July.

A 2b levelen Aranka György kezével: *Válaszolni való. 19. Junii 1802. N. Esperest Némethy.*

Báro Orbán Balázs részben már közölte,³ *Torma Károly* meg főlemlítette⁴ a levelet. *Némethy*nek ez az érdekes hangú, idegenes fogalmazású tudósítása őrizte meg egy az alicsiki medencéből, Csikszentkirályról ismert elsőrendű jelentőségű későbronzkori bronzedénylelet méltó társának az emlékét. Az újabb régészeti irodalom teljesen elfelejtkezett erről. Sem *Hampel József*,⁵ sem *Pulszky Ferenc*,⁶ sem pedig *Marțian Julián*,⁷ *Roska Márton*⁸ vagy *Nestor Ion*⁹ nem említi egyetlen szóval sem. Indokolt volt tehát újra közölni a levelet, s reámutatni a bennefoglaltak jelentőségére.

A *Némethy*től említett réz-, helyesebben bronz régiségek keltik fel leginkább az érdeklődést. A főesperes-kanonok a lelet együtteséből több bronzcsészét, egy darab kettős csavartfüllű bronzüstöt, mintegy háromnegyed

³ *A Székelyföld leírása.* Pest, 1869. II, 87—8.

⁴ *Repertorium Dacia régiség és felirattani irodalmához.* Budapest, 1880. 168. l.: „Némethy József, csiknagyboldogasszonyi r. kat. esperes 2 drb. levele Aranka Györgyhöz (1797—1802) egy Gyulafehérvárt lelt római feliratostkö s síkboldogasszonyi bronzlelet felől. Az Erdélyi Múzeum kéziratárában.”

⁵ *Trouvailles de bronze en Hongrie. Résultats généraux de mouvement archéologique avant la VIII-e session du congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest 1876.* Budapest, 1886. II, 2. rész. 5.

⁶ *A bronzkor emlékei Magyarhonban.* Budapest, 1896. III. rész. 84—103.

⁷ *Magyarország archeológiája.* Budapest, 1897. I. 112—7., 152—6.

⁸ *Repertoriu archeologic pentru Dacia.* Beszterce, 1920. 12.

⁹ *A Székelyföld őskora.* Sz. N. M. Emlékkönyve. Kolozsvár, 1929. 277—99.

Erdély régészeti repertóriuma. Őskor. I. Kolozsvár, 1942. 59. 49, 186—7.

⁹ *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien.* Berlin, 1933. 79—141.

singnyi (= 46.5 cm) rézrozdás bronzkést, továbbá egy kis bronz (?) ló (vagy hasonló állati) alakot nevez meg. Fájdalom azonban, nem volt meg benne a vérbeli kutatónak állandó továbbkeresésre sarkalló kíváncsisága, érdeklődése. Ennek hiányában érdemtelenek tartotta különösebben megemlékezni a lelet közelebbi helyéről és körülményeiről. Úgy talán még jelentősebb adatoknak birtokosai lehettünk volna.

A magyar medencében (Hajdúböszörmény, veszprémmegyei Somlyó, Ördöngösfüzes)¹⁰ ismételten találtak már az előszámlálásban második helyen szereplő kettős csavartfülű bronzüsthöz hasonló bronzüstöt vagy jól felismerhető bronzüstmaradványt. *Roska* a Székelyföldről mindössze az erdőszentgyörgyi¹¹ meg a borévi¹² bronzleletből valót ismeri. A tőle is közölt harmadik — csíkszentkirályi — bronzüst szintén kettősfülű ugyan, de ennek fogantyúja nem csavart: kerek átmetszetű, síma.

A fentemlített négyzetes átmetszetű kettős csavartfülű bronzüstök leírásbeli hasonlósága miatt a csikkarcfalvit ezekkel azonos alakúnak, készítésűnek és egykorúnak kell tekintenünk. Valószínűleg erdőszentgyörgyi, ispánlaki s ördöngösfüzesi társaival egyetemben a magyarországiaktól eltérő — *Mozsolics*tól¹³ igen helyesen erdélyinek nevezett — változathoz tartozott.

Némethy nem írta le a bronzcsészek alakját és természetesen nem jegyezte fel méreteiket sem. Leveléből egyedül nagyobbfokú megromlásuk tűnik ki. Bronzüstök sokszor kerültek elő a megelőzőleg megbeszélte bronzüstökkel együtt is, meg azok nélkül is. Számuk mindenesetre előkelő helyet biztosít a bronzedények csoportjában. „Igen megromlott” voltak alapján nyilvánvalóan a breznóbányai, aszói, ördöngösfüzesi,¹⁴ stb., továbbá Székelyföldről az erdőszentgyörgyi, zágon-cseremási, csíkszentkirályi¹⁵ kalapált, vékony bronzcsészekhez hasonlíthatnak.

A bronzkés harmadikként említődik a főesperes-kanonok bronztárgyai között. Ennek „markolatja végén egy kús hajó forma üresség volt és azon egy juk”. Háromnegyed singnyi (46.5 cm) hosszú. Emiatt, valamint a fogantyú hajószzerű kidolgozása, továbbá ez utóbbi átlukasztottsága következtében helytelen a „kés” megjelölés. A most hangsúlyozott részletekre támaszkodva sokkal bátrabban gondolhatunk egy a magyar medencében a késő-bronzkorban, meg a vaskor elején igen kedvelt hosszabb török, illetőleg az úgynevezett csészés markolatú rövid kardok oly változatos díszű csoportjába¹⁶ tartozó harci készsége.

A tágabb értelemben vett Székelyföldnek aránylag szegény bronz-

¹⁰ Hampel J.: *i. m.* L. LXV. 4.; LXVIII. 1—2., 5.; CCXIX. 8—11.

¹¹ *A Székelyföld őskora.* 295. 49. 5. á. — Vö. még újabban *Mozsolics A.: Az erdőszentgyörgyi bronzlelet.* Közl. I, (1941), 100—7.

¹² *Der Bronzedeptfund von Borév.* Mannus XXIV (1932), 540—7.

¹³ *L. Mozsolics: i. m.* 102—3.

¹⁴ Hampel J.: *i. m.* LXIV. 2.; LXV. 1—2.; CCXIX. 12—16.

¹⁵ *A Székelyföld őskora.* 308. 63. kép. — Vö. még *Mozsolics A.: Az erdőszentgyörgyi bronzlelet.* Közl. I (1941), 100—7.

¹⁶ Miként a Graffenried-gyűjteménybeli ismeretlen lelőhelyű, a hajduböszörményi, a Pázmány Péter tud. egyetem gyűjteményében őrzött, a M. N. Múzeum régiségtárában levő, az ipolysági stb. (Hampel: *i. m.* XXIII. 3—4.; XXIV. 1—5.; XXV. 1—2. 4.: CXCVII. 7.; stb.)

leletei kevés törrel és karddal szaporították gyűjteményeinket. Ha kevés is, de mégis akad magában Székelyföldön is. Így mindjárt a marostordai Mezősámsondon megtaláljuk 30.5 cm. hosszú markolatnyújtványos testvérét.¹⁷ A hazai bronzmarkolatú kardok rendes hosszúsága 60—80 cm között váltakozik. Ennél kisebbek, vagy nagyobbak a ritkaságok közé tartoznak.¹⁸ A zsjutjai (Abaúj-Torna vm.) kardok legrövidebbike 50 cm hosszú. A Sághegyen (Celldömök, Vas vm.) előkerült ú. n. rövid kardok hosszúsága 43—45 cm-nyi.¹⁹ Az előbbieket nagyjából korban is megegyeznek az utóbbiakkal. A Némethy emlegette „kés“-t tehát jogosan számíthatjuk rövid kardnak. Ez egyúttal a Székelyföld első ilyenfajtajú harci fegyvere.²⁰

A főesperes-kanonok egy föltehetőleg bronz (?) állatkát is említ a leletből. A különféle állatalakok eléggé gyakoriak ugyan a késői bronzkori — kora-vaskori leletekben,²¹ de még nem igen kerültek elő hasonló edényekkel együtt.

Az említett tárgyaknak tehát nyilvánvalóan semmi köze sincs a megkeresztetlen magyarokhoz, illetőleg székelyekhez s nincs köze áldozási, istentiszteleti szertartásokhoz sem. Mind az edények, mind pedig a kard jellegzetes, félreismerhetetlen késő bronz — kora vaskori bronzlelet részei. Az erdőszentgyörgyi korábbi leletre támaszkodva közelebből is meghatározhatni készítésük idejét. Nestor szerint²² az ott előkerült bronzedények a Bologna környéki Benacci II—(III?) korszakéinak, főképpen pedig a Villanova-műveltség Arnoaldi szakasza edényeinek megfelelői. Közép-Európában előkerült szépszámú testvérüket *Reinicke* kizárólag a Hallstatt C rétegbe osztja s éppen az erdőszentgyörgyi, illetőleg a tömeges erdélyi leletekre támaszkodva toldja meg a hazai bronzkort egy a Hallstatt C ré-

¹⁷ Roska: *i. m.* 281., 40. á.: „...Mezősámsondról“ ... van az Erd. N. Múzeum Régiségtárában egy „hosszabb, markolatnyújtványos, de törött tör, melynek hossza 30.5 cm., s így rövid kardnak is beillik.“

¹⁸ Hampel: *i. m.* 84.

¹⁹ *Dunántúli Szemle* VIII (1941), 371—9. Erre dr. *Mozsolics Amália* múzeumőr volt szíves felhívni figyelmemet.

²⁰ Roska: *i. m.* 283.: „...Az eddigi leletek még nem szolgáltatnak bronzmarkolatot kardot a Székelyföld területéről...“

²¹ Hampel: *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie*. Budapest, 1886. II. köt. LXVIII. 1—5.; LXXXI. 2—12.

²² Nestor: *Der Stand die Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. Berlin, 1933. 136. A magyarországi bronzkor kutatói még nem alkottak egységes véleményt az említett kortartamáról és taglalásáról. Az eddigi eredmények még nem egészen elegendők egy, a *Reinicke* bajorországi vagy *Aberg—Montelius* északnémetország—skandináviai időbeosztás kísérletéhez hasonló magyarországi időrend feltétlen biztos megírásához. (Vö. *Mozsolics i. m.*-vel.) Az *Aberg—Montelius*-féle rendszer nálunk nem alkalmazható minden további nélkül, sőt a még hozzánk közelebb eső bajorországi felosztás is csak bizonyos fenntartással. Helyesebb tehát az itteni bronzkori művelődésre nagyobb hatású északolaszországi művelődési középpontok már eléggé megbízható időszámítását alapul vennünk, nem mellesleg teljesen *Párvan* Geticájának (Bukarest, 1926. 289—92.) nem egy ízben jól hasznosítható erre vonatkozó feltevéseit sem. Ez utóbbi különösen közelálló, hiszen *Párvan* egyrészt éppen az erdélyi s csatolt területekről származó leletanyag figyelembevételével igyekezett megalkotni a maga, még a mai bolgár vidékek nagyobb részén is alkalmazható beosztását (Vö. *Vulpe. R.: L'âge du fer dans les régions Thraces de la péninsule Balcanique*. Párizs, 1933. 111—7.).

teggel megegyező korú legifjabb, IV. bronzkorszakkal. Ez a „magyar“ IV. bronzkorszak Párvan szerint nagyjából a Kr. e. 1000—700. évekig tartott.²³

A legújabb kutatások eredményeit értékesítő *Sulimirski* elveti²⁴ mind a Reinecke, mind a Tompa, Åberg és Childe²⁵ (a tárgyól eltérő voltak miatt itt külön nem említett), valamint a Párvant követő Nestor szinte lényegtelen eltérést s egymással többé-kevésbé megegyező időrendszerét. Beosztása Erdélyben is és a meglepő hasonlatosságú, az Északkeleti-Kárpátok lejtőin kifejlődött Komaróvka meg a nyugatpodóliai Bialy—Potok művelődés területén jól használható.

Az ő időbeosztása figyelmeztetésével a csikkarcfalvi bronzlelet tárgyainak készítési idejét — jórészt a Reinecke-²⁶ s részben a Párvan-féle rendszernek is megfelelően — Kr. e. 1000—800 közöttre tehetjük.

Székelyföld őskorának ismertetője, Roska Márton Csíkból csupán a csíkszentkirályi,²⁷ csíkbánkfalvi s csíkszentgyörgyi bronzleleteket írja le. A csikkarcfalvit nem, noha könyvének tanúsága szerint ismételtén áttanulmányozta Orbán Balázs könyvét. Némethy kanonok levele éppen ezért igen értékes adattal gyarapítja Csíkszék s egyben Székelyföld bronzkoráról eddig még nagyon is hézagossá ismereteinket. *Ferenczi Sándor* kutatásai²⁸ óta egészen kibővültek az addig régészeti szemszögből úgyszólván majdnem teljesen elhanyagolt Csík multjára vonatkozó ismereteink. Emiatt másként, sokkal helyesebben értékelhetjük ezt a leletet is.

A csikkarcfalvi egyházvárnak környezetéből meredeken kiugró pontja bizonyára fölkelte Székelyföld bronzkora lakójának érdeklődését, s joggal elképzelhető ottani meglepedése. Ezt csak a jövődó ásatások bizonyíthatják be igazán, addig csupán föltevésekre szorítkozhatunk. Csík s egyúttal természetesen a Székelyföld bronzkori telephelyeinek száma, a medence utolsó évtizedig való szakszerű régészeti átkutatatlansága ellenére is örvedetesen gyarapszik. A *Ferenczi* közölte csíkpálfalvi,²⁹ csíkszögödfüred—malomföldi I.,³⁰ csíkszögöd—kisvárteteji III.,³¹ (talán?) a csíkszögöd—várhegyi II.,³² a csíkrákos—bogáthegy—vármezeji³³ egykori dak szálláshelyeket egyszersmind a honi bronzkor III—IV. szakaszában és a hallstatti korszakban is tartósan lakták. Azután a Párvan említette csíkszeredai,³⁴ meg a csíkszentimrei³⁵ késő bronzkori testvér-telepek társítják a már előzőleg ismert csíkszentkirályi³⁶ telephelyet. Sőt, „a minden

²³ *Getica*. Bukarest, 1926. 292.

²⁴ Sulimirski T.: *Brązowy skarb z Niedzielisk, Pow. Przemysłany. (Ein Bronzedeppfund aus Niedzieliska, Kr. Przemysłany, Südstopoten. Swiatowit 1936/37 (XVII). Warszawa, 1938. 255—82. — Erre a forrásra dr. Mozsolics Amália múzeumőr volt szíves figyelmeztetni.*

²⁵ *The Danube in Prehistory*. Oxford, 1929.

²⁶ Åberg, N.: *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*. II. Stockholm, 1933. 5.

²⁷ *I. m.* 308, 288, 296.

²⁸ Anuarul Com. Mon. Istorice IV (1932—38), 235—352.

²⁹ *I. m.* 290—6. kk.

³⁰ *I. m.* 240—4. kk.

³¹ *I. m.* 260—8. kk.

³² *I. m.* 244—60. kk.

³³ *I. m.* 274—83. kk.

³⁴ *Getica*. 573. — *Erdély Rég. Rep.* I, 341—2.

³⁵ *Erd. Rég. Rep.* 61., 341—2.

³⁶ *I. m.* 341—2.

bizonytalán már az őskorban művelés alatt álló“, eddig még leltetlen csikbalánbányai rézfejtők mellett is telepeket vagy esetleg éppen kézművességi középpontot (?) kell föltételeznünk. Ezekhez most esetleg a csikkarcfalvi telephely (?)³⁷ is csatlakozik.

2.

Az eredeti csikkarcfalvi egyház építési éve nyújtaná számunkra Némethy levelének második érdekességét. Ezt azonban már Orbán Balázs sem hitte el, tévedésnek mondta.³⁸ Ebben mindenesetre igaza volt. Semmiképpen sem emelhették ki Kr. u. 888-ban a csikkarcfalvi istenházát. Följegyzése mégis jelentős adat az egyház történetéhez. Erről az évszamos köről nemcsak Némethy levelezett. *Farkas Nepomuk János* „előbb kászonjakabfalvi megyepap, majd Csík-Somlyón a maga házánál nyugvó öreg világi pap“ a „nagy felfedezésről hasonló értelemben tudósította“³⁹ *Aranka Györgyöt*. Levelének erre vonatkozó része így szól: „Amely küszöbkőre volt írva a 888. esztendő, azt a kőművesek, miglen püspök úr ő excellentiáját késérte a nagyboldogasszonyi plebanus Németi kánonok úr, vigyázatlanok lévén a kőművesek (mivel most a templomnak két oldalát künnebb vétette), a kőfalba rakták. Nagy kár, de magának leírta volt és ilyen forma A. o. 888.“

„Ebből kitűnik — állapítja meg Szádeczky⁴⁰ —, hogy a középkori háromnegyed nyolcas alakú 4-es számot nézték 8-asnak s az 1444-es⁴¹ felírást A. o. (Anno) 888-nak, mely évszám aztán erősen szerepel a csíki székely krónikában.“

Szádeczky Lajos szorosán összekapcsolja a csikkarcfalvi egyházból emlegetett 888. évszámot a Csíki székely krónika meg a csíkszentmihályi Sándor-család leszármazási jegyzékének⁴² 888. évszámával. Ebben valószínűleg igaza van: minden bizonytalán az egyház küszöbéről emlegetett

³⁷ Dr. Mozsolics Amália inkább elrejtett kincsnek vagy kereskedő holmijának gondolja

³⁸ *A Székelyföld leírása*. Pest, 1896. II. 87 (jegyzet).

³⁹ *Farkas* levele először a *Genealogiai Füzetek I* (1903), 30. l.-jén jelent meg. *Szádeczky Lajos* közölte ismét egész terjedelmében (*A Csíki Székely Krónika*. Budapest, 1905. 208—10.).

⁴⁰ *A Csíki Székely Krónika*. 30.

⁴¹ Az 1444-es felírás már inkább elfogadható, bár ugyanolyan joggal vehetnénk 1484-nek vagy 1488-nak. A háromnegyed nyolcas alakú 4-es mai tudásunk szerint Erdélyben 1442-ben tűnik fel először: Krasznarécsén, Szilágy vármegyében. *Petri Mór* csupán XV. századi harangként emlékezik meg róla. (*Szilágy vármegye monographiája*. Zilah, 1902. IV, 293. „A faharanglábban van egy XV. évszázadban öntött harang a Boldog Szűz Mária nevével: cum SS. Nomin. B. Mariae V.“) Újabbban *Debreczeni László* írta le valamivel részletesebben (*Erdélyi református templomok és toronyok*. Kolozsvár, 1929. 13.): „Harangházának egyik gerendáján. „Anno 1754, Pap Tamás és Nagy Miháj csinálták“ felírat olvasható és sélívitorláján is az 1754-es évszám van. E toronyban függ eddig ismert legrégebb arab-gót és évszamos harangunk 1442-ből.“ [Dr. Balogh Jolán múzeumi igazgatóúr szíves közlései. Elvileg tehát nyugodtan olvashatjuk 1444-nek a csikkarcfalvi felíratos kő évszámát. — *Kelemen Lajos* főigazgató úr szerint ez Erdély legelső ilyen ékítésű kőve. Meggondolatlan befalazását joggal sajnálhatni, hiszen ez Erdélynek s különösen Székelyföldnek a magyarországi részekkel együttes művelődés- s művészettörténeti fejlődését igazolja.

⁴² *A Csíki Székely Krónika*. 54—5.

évjelzés adta a híres-híhedtté vált történeti mű esetleges hamisítójának, az e tervvel talán már korábban is foglalkozó⁴³ Sándor Zsigmondnak az ötletet a család régiségének 888-ig való visszavitelére, továbbmenve esetleg a végső ösztönzést magának az egész műnek megszerkesztésére is.

A küszöbök helytelenül értelmezett évszámának 1796. évi fölfedezése s a Csíki székely krónika ugyanez évi, sőt talán alig néhány hónappal későbbi (?) megjelenése mindenestre aligha furcsa véletlen. Jogosan gondolhatni bizonyos közöttük levő összefüggésre. A kettő kapcsolata azonban még nem eléggé világos. Szádeczky ugyanis, úgy látszik, állítása ellenére sem nézte végig a csíkszentmihályi Sándor család levéltárát. Nem ismeri vagy legalább is nem közli a XVII. század végén, illetőleg a XVIII. század elején ismeretlen szerzőtől összeállított s a *Botskor Sámuel* csíki hites embertől 1723. január 5-én hitelesített (!) családi leszármazási jegyzéket.⁴⁴ Ez természetesen már nem Sándor Zsigmond hamisítása, hiszen ő csak 1776-ban született.⁴⁵

„A krónika 1796. nyarán elkészülvén, — írja tovább Szádeczky⁴⁶ — Sándor Zsigmond kezébe juttatta csíki rokonainak. Csíkszék akkori főkirálybírája, homoródszentmártoni *Bíró Gábor* átadta a naiv öreg Farkas János nyug. plébánosnak Csíksomlyón. Ez, szépen lemásolván, elküldötte Aranka Györgynek 1796. nov. 20-án Marosvásárhelyre“...

Farkas N. János gyanúsnak tünt fel Szádeczky⁴⁷ előtt mind fentemlített levele, mind pedig a Csíki székely krónika terjesztése következtében. A krónika hozzájuttatójának megnevezése viszont megszünteti az ellene emelt gyanút: a jóhiszemű öreg nyug. világi lekösz nem tudatosan terjesztette, fedezte a maga tekintélyével a hamisítványt. Némethy József, Farkas N. János jó ismerőseként s a csíkkarcfalvi egyház küszöbköve 888. évszámának közrebocsátójaként szintúgy gyanúsnak tünt fel Szádeczky⁴⁸ szemében. A főesperes-kanonok azelőtt (1757—80-ig) ugyanis Csíkszentmihályi lelkésze volt s az ottani egyházi jegyző(anya)könyv 144. lapján ír egy *András Mátyás*ról. E név a krónikában is előfordul egyik 1533. évi összeírójaként. Foglalkozása megjelölése szerint csíki törvényes embernek a neve. A csíkkarcfalvi egyház Némethy vezette anya-, meg jegyzőkönyveiben egyébként Szádeczky semminemű, a sokat vitatott műre vonatkozó adatot nem talált.

Végeredményben tehát Némethy József főesperes-kanonok, valamint Farkas János is mentesíthető a Csíki székely krónika hamisításában való közrejátszás nem éppen megtisztelő gyanúja alól. Csíkkarcfalva öreg lelkésze minden valószínűség szerint igazán derék emberhez méltóan, jó-

⁴³ I. m. 79.

⁴⁴ Sándor I.: *A csíkszentmihályi Sándor-család levéltára*. Kolozsvár, 1914. I, XVI—XVIII, 256.

⁴⁵ Szádeczky viselkedése különben elég érdekes. Gáborffy Annának a Sándor Ignácot perbefogó levele megfordult a neves történész kezén is, „de minthogy föltevésait ez nem támogatta, jónak látta mellőzni.“ Sándor: *i. m.* XVIII. — Minthogy munkálkodásom területétől távoleső kérdéssről van szó, a Csíki Székely Krónika körüli tudományos perlekedésbe nincs jogom beleavatkozni, de szerintem a kérdést Szádeczky erre vonatkozó munkássága korántsem dönti el véglegesen.

⁴⁶ *A Csíki Székely Krónika*. 82.

⁴⁷—⁴⁸ I. m. 82. (jegyzet.)

hiszeműen közölte Arankával érdekesnek látszó felfedezését; semmi rossz szándék és tervezetés nem vezette ebben.

3.

Az ősi „Nagyboldogasszony“ egyház kibővítésekor az istenháza északi falában a kőművesek egy teljesen új (?), bolygatatlan, lábán álló csontvázra bukkantak. Sajnos, megint csak hiányzik a lelet napvilágra kerülésének, a csontváz helyének s helyzetének, a csontváz egyes részei egymáshoz való viszonyának, a csontok állapotának, a csontok alapján a halott nemének, a csontváz egyéb adatainak (magasság, koponyaméret, stb.), kimerítő és szabatos leírása. „Az Agy koponyája alja nagy volt, hogy a homloka egy araszt vetett, a szár kóntza pedig hosszabb egy singnél.“⁴⁹ A koponya homlokának igen feltűnő magassága alapján joggal következtethetnénk a halott hosszúfejűségére (macrocephalia) is.⁵⁰ De a főesperes-

⁴⁹ Az arasz két fajtája: a nagy arasz (20—25 cm.) és a kis v. bakarasz (15—17 cm.). Előbbi a hüvelyk- és kisujj utóbbi a hüvelyk- és mutatóujj közötti távolság. (Vö. Új Idők Lex. Bp. 1896. II, 484.) 1 sing = 62 cm-rel.

⁵⁰ Lenhossék I.: *Compte rendu de la VIII. congr. int. d'anthr. et d'arch.* (Budapest, 1877.) I. köt. I—II. metsz. — Lenhossék egy Csongrád közelében a Tisza partjából heved-magával előkerült, de a találók nemtörődömsége miatt egyedül épen maradt, csontvázától csak akkor megfosztott nyújtott koponyát ismertet. Krim félszigetén már a XVIII. században leltek néhány ehhez hasonló. Az 1816-ban megkezdett ásatásokkor ismét sok került napvilágra. Ezek a csongrádiaknak minden tekintetben testvérei. Európa többi részein csak igen szórványosan, alig néhány példányban (Anglia: 1, Franciaország: 1, Németország: 1, Osztrákország: 2, Észak- és Dél-Európában teljességgel hiányzanak) fordultak elő. Lenhossék szerint tehát egy, csak a Krim félszigetén élt nép maradványai lehetnek. A Kr. u. VII. században élt Hszüan Csang Kásgárban jártakor leírta a gyermekek fejének erőszakos eltorzítását. A VII. századi török-tatár ujugurokat, azután a kirgizeket biztosan hosszúfejűeknek tudják. Julianus barát feljegyzése szerint a keleti Nagy-Magyarországba küldött tatár követ megemlékezett bizonyos tölük keletre lakó hosszúfejű török-tatár népről. A még tovább szaporítható embertani adatok határozottan igazolják egy a természet törvényeivel ellentétesen nyújtott fejű török-tatár nép valamikori létét. E nép, néprész, törzs résztvehetett világhódító Etele soknépű vállalkozásaiban (Nyugat felé vö. pl. Châlons sur Saône- Catalaunum, stb.). Így ez a már talán egészen beolvadt s csupán embertani sajátosságai révén megkülönböztethető nép néhány tagja későbbben a hazánkat érő bármely testvér keleti (besenyő, kún, mongol, török, tatár) vállalkozásban harcolhatott. A magyar nép ajkán, meséiben közkeletű „kutyafejű tatár“ elnevezés hihetőleg egy éppen ilyen szokású, az igazi Krimben későn meglepedett tatárságba beolvadt török-tatár népségnek tulajdonítható. A Csongrád melléki koponya, kitűnő állapotánál fogva nem igen tekinthető túlságosan régi keleti temetkezés maradványának. Lenhossék nem tekintí 250—300 évnél idősebbnek. Ez viszont éppen a török-korba esik... — Broca, Virchow, Kopenicki és Worsae ellentmondottak (uo. 561—77.) Lenhossékknak, s különösen Broca keltakimmeri eredetűeknek tartja a koponyákat. A Broca felemlítette ú. n. „toulouse“-i torzítás azonban nyilvánvalóan egészen más jellegű.

Legújabbban Bartucz (*A magyar nép.* Szerk.: — Budapest, 1943. 63.) a Szekszárd mellett 1936-ban, meg Gyöngyösapáti mellett talált kimondottan mongol-jellegű s származású torzított hún koponyákra támaszkodva a Magyarországszerte talált tekintélyes számú hosszúfejű koponyák egyrészt húnoktól származtatja. Lenhossék tehát nagyon könnyen tévedhetett a koponya kelta-kimmeri jellegének megítélésében és az árja (indogermán) helyett turáni-mongol eredetű. Ennek az egyébként különlegesen embertani kérdésnek a megoldása embertanos szakember feladata. Ha azonban Lenhossékknak a koponya jellegének rögzítésére irányuló törkvéseit mellőzzük, az ő, többi észrevétele, valamint Bartucz megállapítása megállja a helyét, akkor esetleg tatár ember földi maradványainak tarthatjuk a csontvázat (?).

kanonoknak a koponya alapjának kiterjedtségére vonatkozó megjegyzése mégis más véleményre készítet. Emiatt tudniillik vagy teljesen természetes alakúnak vagy pedig a koponyaalap legkisebb változása nélkül torzítottnak kell tartanunk a koponyát. A szárcapocsnak 62 cm-nyi hosszúsága miatt — a mérés helyességében bízva — a csontváz egész hosszúsága 255—270 cm (!) körül járhatott. Igen magas termetű embernek (férfinék) kellett tehát lennie. A szokatlan magasság azonban nem egészen hihetetlen, mert ugyanilyen magas vagy még nyúrgább emberekről is tudunk.⁵¹

A halott patkót tartott a kezében (tenyerében?). A patkók egyike gr. Battyány Ignác püspökhöz került, a másikat a kőműves magának tartotta meg. A patkó szeghelyeinek külső végződése garatszerűen kitágul: „...„a' szegeknek a' feje belé holt a patkó vágásába.”^{51a} Megemlítőjük nem közölte a patkók nagyságát, nem írta le közelebbről alakjukat. Bizonyára a régebbi korok néphitének, szokásának megfelelően rakták a halott kezébe. A patkónak⁵² ma is nagy jelentősége van a nép életében. Nógrád megyében a halott legények hasára tesznek patkót. A nép — különös, delejes tulajdonsága miatt — féli a vasat s a belőle készült tárgyakat. Lópatkót találni szerencsét jelent.⁵³ Ha lelt lópatkót tesznek a tűzbe, vad nem bántja a marhát.⁵⁴ Marosvásárhelyt és vidékén ma is számos ház belépő ajtajának küszöbébe patkót illesztenek. Feladata a boszorkányok elijesztése, távoltartása.⁵⁵ Népmesénkben természetesen szintén szerepel a patkó. De az alacsonyabb társadalmi osztályok sok ősiséget tartalmazó hitvilága természetesen a magasabb rétegeket is lenyűgözte. A kolozsvári farkasutcai ev. református egyházban nyugvó Árva Bethlen Kata szeméremcsontján hasonlóképpen patkó volt.⁵⁶ Elképzelésük szerint ez valószínűleg távol tartotta a gonosz lelkeket a békén nyugvó, sok szenvedést átélt nagyszonytól.

A csikkarcfalvi egyház falában felfedezett csontváz patkói tehát minden bizonnyal nem véletlenül kerültek a halott keze közé. A székely-magyar hitvilág valamelyik ősi, számunkra talán már végérvényesen feledésbe merült szokása tétette oda.

4.

Végtére természetesen meg kell emlékeznünk magáról a befalazásról is. A befalazás szokása — igen valószínű — ugyancsak a nép vallásos eredetű, kezdetleges hitvilágában gyökerezik. A különösen fejlett s elterjedt

⁵¹ Topinard, P.: *Az anthropológia kézikönyve*. Budapest, 1881. 207. l.-on egy 253. cm magas kalmük és egy 283. cm (!) magas finn embert említ. (Véletlenül éppen mindkettő rokon nép közül származó).

^{51a} E kérdést egy másik tanulmányban szándékozom részletesen megtárgyalni s értékelni.

⁵² Dr. Kovács László intézeti tanár szíves közlése szerint ez a magyar alföldi patkók jellemzője.

⁵³ *Ethnographia*. 1896 (VII), 377.

⁵⁴ *Ethn.* X (1899), 305.

⁵⁵ *Ethn.* 1907 (XVIII), 353.

⁵⁶ Dr. Kovács László szíves közlése.

középkori babonák sokszor nem kímélték az emberéletet sem.⁵⁷ Új vár építésekor pl. ajánlatos volt beépíteni valamilyen állatot vagy még inkább embert a várfalba. Különösen élő kisgyermekek váltak e nem igen ember-séges cselekedet mit sem sejtő, ártatlan áldozataivá. A befalazott egyén szelleme ugyanis a néphiedelem szerint mindig megvédte az ilyenképpen készült várat az ellenséges támadásoktól, lakóit pedig a lidércek, rossz szellemek látogatásától, gonosz kísértésétől. Az ahhoz való gyermekeket vagy rabolták vagy pénzen vásárolták sokgyermekes szegény szülőktől.

A befalazásról szóló népmesék magja gyakran bizonyult igaznak. Különösen Németország, Csehország, meg Ausztria területén vannak ilyen-féleképpen épült várak. Sok rombadőlt vár falában gyermekesontvázakkal együtt vagy azok nélkül felnőtt vázak is napvilágot láttak. (Pl. Stájerországban: Herberstein, Csehországban: Bolkoburg (a Riesengebirgeben), Osztrákországban a Duna mellett: Eck vára, Harz hegységben: Falkenstein (főtoronybörtönének falában, stb.)⁵⁸⁻⁵⁹

Hazánkban is bizonyára volt néhány ember-befalazással épült vár, noha Könyöki—Nagy könyve megjelenéséig csupán a lipótvármegyei Nagyselmec Jánosháza nevű váracskájáról bizonyult ez be kétségtelenül. „A község lakósaí régi időtől fogva azt beszélik, — mondá Könyöki⁶⁰ — hogy éjféli tájban a ... várban gyermeksírást hallani“... „Jánosháza birtokosa a 70-es években átalakításokat végeztetett, mely alkalommal kitörtek egy falat, hol gyermekesontvázat találtak“... A nép sejtése helyesnek bizonyult.

A Szunyogh-család budetini váráról, „magos Déva váráról“ (Kömüves Kelemenné), a Révay-család blatnicai váráról hasonló regék keringenek. Sőt a Blatnica várába beépített szerzetest, — a hagyomány szerint — büntetesképpen még életében meglakatolták a száján (alsó állkapcsán?) és élve falazták be.⁶¹ A száj meglakatolása a hontmegyei Berencsfaluban, a nógrádi Romhányban, Radványban, végül a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárában levő meglakatolt állkapocs alapján nagyon is könnyen elképzelhető.⁶² Vajna Károly, a budapesti kir. gyűjtőfogház egykori igazgatója részletesen foglalkozott ezekkel a meglakatolt emberi állkapocsokkal s a halálos büntetés utáni súlyosbításnak tekinti. Feladata: megtorlás s elrettentés. A büntetés kifinomult kegyetlensége valószínűleg spanyol eredetre vall. Kora a XIII. századtól a XVI. századig terjedő hosszú időszak.⁶³

Seemayer Vilibald megvizsgálta a állkapocsokat⁶⁴ s a következőket észlelte: a berencsfalvi női állkapocs két lakatját okvetlenül a halál, sőt az állkapocs fölbőli kiszedése után zárták a csontra. A Nemzeti Múzeumban

⁵⁷ Könyöki J.—Nagy Gy.: *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra.* Budapest, 1906. 24.

⁵⁸ I. m. 24.

⁵⁹ A *Sarudy György* említette (IK 1899: 44 kk.) a hamburgi várfal lebontásakor talált, a Göttingen melletti Pleisse vár falából előkerült, továbbá a Goslar melletti Insterburgnál talált gyermekesontvázakkal növelhetjük az építőáldozatok vértanúinak sorát.

⁶⁰⁻⁶¹ Könyöki—Nagy: *i. m.* 24.

⁶² Vajna K.: *Meglakatolt emberi állkapocsok.* Ethn. XV (1904), 85.

⁶³ I. m. 86—91.

⁶⁴ *A berencsfalusi, nemzeti múzeumi és romhányi állkapocsok rövid anthropológiai jellemzése.* Ethn. XV (1904), 91—2.

levő állkapcsot is száraz állapotban lakatolták le. Ugyanúgy jártak el a romhányival. Seemayer megállapításai nyilvánvalóan részben ellene vannak Vajna véleményének. A kérdés még nem egészen tisztázott, véglegesen nem zárható le.

A csíkkarcfalvi egyház északi falából előkerült csontváz s a kezében tartott két patkó tehát valóban nem egyedül álló jelenség. Hasonló esetek előfordulnak mind Magyarországon, mind külföldön. Természetesen ma még hozzávetőlegesen sem tudjuk megállapítani az illetőnek befalaztatásakor élő vagy holt voltát, sem a berakás körülményeit. Nem tudjuk ki volt az az illető (a Johannes Minister felíratú kő valóban nem tájékoztat különösebben a halott személyére vonatkozólag), mért került furcsa s tisztességes nyugvóhelyére. De viszont az eddig bemutatott adatok bizonyítják Némethy levelének hitelét: nemcsak mesélt, kitalált, hanem valóban emberi csontváz került elő az istenháza falából. Az illető, halála után ide — élete legkedvesebb alkotásába — befalazott építőmester is lehetett. (A Johannes Minister esetleg erre utal?) Török-tatár hadjáratkor foglyul ejtett s az egyház újabb támadásoktól való megvédéséért ide befalazott „kutyafejű“ is lehetett. Gonoszságáért is beépíthették (Vö. halálos büntetés további szigorítása.) Mindez ma már csupa találgatás. Némethy határozott állítása értelmében minden csont a maga helyén volt. Ebben az esetben nem rakhatták elevenen a falba, hanem csupán a csontvázat, továbbmenve csakis a fő csontokat falazhatták be. Ha élve vagy holtan is, de még húsos állapotban rakták volna be, a csontváz egyes részei nem lehetnek volna a maguk eredeti helyén. Az eltelt századok alatti halomba estek volna össze, a testüreg aljába! A fennebb részletezettek alapján elképzelhetjük a csíkkarcfalvi halott szerepét. A más épületekben, várakban felfedezettkéhez kellett hasonlítani: a csíkkarcfalvi egyházerődnek minden ellenségtől meg más egyéb veszedelemtől való megszabadítása, távoltartása volt a feladata.

Némethy József főesperest-kanonok levele végeredményben egy a csíki medence felső részéből származó nagy jelentőségű bronzedénylelet és azzal együtt egyúttal az Erdély keletén fekvő terület első csészés markolatú rövid kardja emlékét örökíti meg; ezekkel figyelemreméltóan gyarapítja Székelyföldünk bronz- s kora-vaskorának ismeretét. A levél néprajzi vonatkozása sem vetendő egészen sutba. A falbatemetés szokásának eme újabb bizonyítéka az e kérdés körüli vitához kétségtelenül érdekesen járul hozzá. A csontváz keze között lelt két patkó pedig a vas, illetőleg patkó bűvös erejében való néphitnek itteni korai (XV. századi?) elterjedését szemlélteti teljes világossággal.

Ferenczi István

Altertümer von Csikkarcfalva (Komitat Csfk).

Der damalige Geistliche von Csikkarcfalva, *József Némethy*, berichtet uns in einem seiner Briefe im Jahre 1796 über einen Bronzefund von grosser Bedeutung, welcher in der genannten Gemeinde gefunden wurde. Dieser Fund enthält einige Bronzeschüsseln, einen Bronzekessel mit zwei tordierten Henkeln, eine kleine bronzene (?) Tierstatuette und der Pfarrer beschrieb mit diesen gleichzeitig auch ein Kurzschwert, das erste in diesem Teile Siebenbürgens, welches einen kahnförmigen Griff hat. Dieser Fund erweitert sehr unser Wissen über die Bronzezeit und ältere Eisenzeit des Széklerlandes. Das Zeitalter der Funde dürfte nach Reinecke wohl in dem jüngsten, IV. Abschnitt der ungarischen Bronzezeit, in die Periode Hallstatt C, zu datieren sein, ungefähr von 1000 bis 800 vor Chr. Geburt.

Der Brief ist auch in ethnologischer Beziehung nicht unbedeutend. Die Beschreibung einer in der Kirche eingemauerten Leiche mit zwei Hufeisen zwischen den Händen ist überaus interessant, da sie recht gut veranschaulichen, welche Rolle der Glauben des Volkes im XV (?) Jahrhundert an die Zauberkräft des Eisens, beziehungsweise Hufeisens spielte.